

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/105012>

Please be advised that this information was generated on 2020-10-21 and may be subject to change.

6de eeuw

De kerstening van Clovis

Vijftienhonderd jaar christendom

In 1996 was er in Frankrijk een grootse herdenking gepland van het feit dat 1500 jaar geleden, in het jaar 496, de eerste koning van het Frankische Rijk, Clovis, in Reims door bisschop Remigius gedoopt werd. Wat een geweldig feest had moeten worden, werd een ordinaire ruzie. De paus kwam ervoor naar Reims, dat stond vast, maar moest dan de president van Frankrijk ook komen of moest hij juist wegblijven om duidelijk aan te geven dat het huidige Frankrijk geen christelijke natie meer was, maar een multiculturele samenleving waarin alle rassen en religies gelijkwaardig behandeld werden en er een strikte scheiding bestond tussen Kerk en Staat? De kwestie kreeg nog meer politiek gewicht toen de leider van het ultrarechtse *Front National*, Jean Le Pen, met veel bombarie aankondigde in ieder geval te zullen komen.

Waar het hier om gaat, is dat de Fransen na 1500 jaar nog steeds goed aanvoelden dat de doop van de Frankische leider Clovis een gebeurtenis was die beslissend is geweest voor het verdere verloop van de geschiedenis van West-Europa en dat de gevolgen ervan tot nu toe merkbaar zijn. Op de grens van Oudheid en Middeleeuwen viel hier de beslissing dat de nieuwe Germaanse volkeren zich gingen voegen in het overgeleverde christendom van de Romeinen en dat het nieuwe Euro-

pa een christelijk Europa zou gaan worden met een Romeinse traditie.

De doop van Clovis

Het verhaal van de doop van Clovis, waarvan overigens onzeker blijft of die inderdaad in het jaar 496 heeft plaatsgevonden, is pas meer dan zestig jaar later opgetekend door bisschop Gregorius van Tours, zelf afkomstig uit de oude Romeinse adel, maar iemand die het met de nieuwe machthebbers heel goed kon vinden:

‘Niets of niemand kon Clovis ervan overtuigen dat hij het christendom moest aannemen. Ten slotte brak er een oorlog uit met de Alamannen en in dat conflict werd hij door noodzaak gedwongen te aanvaarden wat hij had geweigerd aan te nemen uit vrije wil. Dat gebeurde zo: toen de twee legers elkaar ontmoetten op het slagveld, ontstond er een groot bloedbad en de troepen van Clovis werden zowat vernietigd. Toen Clovis dit zag, hief hij zijn ogen ten hemel, hij voelde berouw in zijn hart, en was tot tranen toe bewogen: “Jezus Christus,” sprak hij, “van U wordt gezegd dat Gij degenen die in nood zijn helpt, en dat Gij de overwinning geeft aan wie op U vertrouwen. Als Gij mij de overwinning bezorgt over mijn vijanden, en ik het bewijs in handen zal hebben van die wondermacht, waarvan de mensen die aan Uw naam zijn toegewijd zeggen dat zij die hebben ervaren, dan zal ook ik in U geloven en wil ik in Uw naam gedoopt worden. Ik heb eerst mijn eigen goden aangeroepen, maar die hebben blijkbaar geen macht, want het ziet er niet naar uit dat zij mij helpen. Daarom roep ik nu U aan. Ik wil in U geloven, maar dan moet ik eerst gered worden van mijn vijanden.” Terwijl hij dit nog aan het zeggen was, draaiden de Alamannen zich

om en begonnen weg te rennen. Zodra zij zagen dat hun koning gedood was, onderwierpen zij zich aan Clovis.

Toen ging Clovis naar huis. En hij vertelde de koningin hoe hij de overwinning behaald had door de naam van Christus aan te roepen. Daarop verzocht de koningin of de H. Remigius, de bisschop van de stad Reims, in het geheim kon komen. De bisschop vroeg Clovis hem privé te ontmoeten en hij begon er bij Clovis op aan te dringen te geloven in de ene, ware God, de Schepper van hemel en aarde, en om zijn afgoden af te zweren, die immers machteloos waren om hem of wie dan ook te helpen. De koning antwoordde: "Ik heb graag naar U geluisterd, heilige vader, maar er blijft één probleem. Het volk onder mijn bevel zal niet zomaar erin toestemmen hun goden af te zweren. Ik zal naar ze toegaan en hen voorhouden wat U zonet tegen mij hebt gezegd." Clovis regelde een bijeenkomst met zijn volk, maar God, in Zijn macht, was hem voor geweest. Nog voordat Clovis een woord kon spreken, riepen alle aanwezigen eensgezind: "Wij geven onze sterfelijke goden graag op, vrome koning, en wij zijn bereid de onsterfelijke God te volgen, over wie Remigius spreekt."

Dat nieuws werd aan de bisschop overgebracht. Die was zeer tevreden en begon onmiddellijk de doopvont klaar te maken. Alle kerkpleinen werden behangen met gekleurde kleden, de kerken zelf werden versierd met witte draperieën, de doopkapel werd klaargemaakt, wierook werd ontstoken, helder brandden de zoet ruikende kaarsen, en de hele heilige plaats waar de doop plaats zou vinden, was vervuld van een goddelijke geurigheid. God vulde het hart van alle aanwezigen met zoveel genade dat zij meenden in een aangenaam geurend paradijs verplaatst te worden. Koning Clovis vroeg of hij als eerste door de bisschop gedoopt mocht worden. Als een nieuwe Constantijn trad hij naar voren en daalde hij af in de doopvont, helemaal gereed om de wonden van zijn oude me-

laatsheid af te wassen en om in het stromende water gereinigd te worden van de vieze vlekken die hij zolang met zich had meegedragen. Toen hij naar voren kwam voor de doopsprak de heilige man van God, [Remigius], hem met deze geladen woorden toe: "Buig uw hoofd in deemoed, Sicamber. Aanbid wat gij verbrand, en verbrand, wat gij aanbeden hebt."

De christelijke Middeleeuwen

Dit is waarschijnlijk niet de bekering tot het christendom zoals wij ons die voorstellen. Het lijkt eerder op een koehandel: eerst moet Christus maar eens over de brug komen, en dan zal Clovis het nog wel eens bekijken. Het is een houding tegenover hogere machten, die in iedere godsdienst wel voorkomt en die wij vaak als magisch aanduiden: de goden worden gemanipuleerd, God is niet een persoon aan wie een mens zich overgeeft, maar een God met wie je onderhandelt. Het lijkt allemaal weinig op de christelijke God van de bijbel die liefde geeft en vraagt. Het is dus opvallend dat Gregorius, die toch een ontwikkeld man is en bovendien bisschop, dit hele verhaal vertelt zonder met de ogen te knippen. Blijkbaar ziet ook hij geen enkele tegenspraak tussen de houding van overgave en toevertrouwen, zoals die in de bijbel gevraagd wordt en de houding van Clovis. Dat wijst er al op dat de confrontatie tussen het Romeinse christendom en de Germaanse wereld heel anders verlopen is dan in de bronnen vaak wordt voorgesteld. Die zijn meestal geschreven door geestelijken als Gregorius, die het voorstelden alsof de Germanen ineens hun heidendom afzwoeren om zich met hart en ziel te gaan inzetten voor het christelijk geloof. Maar tussen de regels door wordt al duidelijk dat wat Gregorius christelijk noemt, eigenlijk al heel sterk beïnvloed is door de religieuze voorstellingen van de heidense wereld. In feite was de confrontatie

tussen deze twee culturen dan ook een bijzonder ingewikkeld proces dat eeuwen geduurd heeft, met als resultaat dat niet alleen de Germanen steeds christelijker werden, maar dat ook het christendom sterk Germaanse trekken begon aan te nemen. Zo groot was de verandering die ook het christelijk geloof onderging, dat sommige moderne historici zich zelfs afvragen of middeleeuws Europa eigenlijk wel ooit echt christelijk is geworden en of wij niet moeten wachten tot de Reformatie in de zestiende eeuw voor het christendom helemaal tot in de diepste lagen van de Europese bevolking doordrong. Misschien is het goed het hele proces wat nader te bekijken.

De erfgenamen van Rome

Uitgangspunt van deze confrontatie was dat de christelijke Kerk duidelijk de beter geëquipeerde partij vormde. Zij was de draagster van een hoogontwikkelde schriftelijke cultuur, van een verfijnde filosofische traditie en bovendien was ze met het wegvallen van de politieke structuren van het oude rijk de enige erfgenaam van de Romeinse bestuurstradities. En dat moet niet te abstract begrepen worden. Tot ver in de achtste eeuw behoorde het grootste deel van de bisschoppen en de hogere geestelijkheid in het Frankische Rijk en in Italië tot de oude Romeinse senatorenklasse, een elitaire gemeenschap die zich zeer gereserveerd bleef opstellen tegenover de Germaanse barbaren. Een prachtig voorbeeld van die hooghartige houding biedt dezelfde bisschop Remigius, die wij in de brontekst al zijn tegengekomen. Alleen zien wij hem hier van een heel andere kant. Toen Remigius voor het eerst hoorde dat het noorden van Gallië door Clovis bezet was, stuurde hij de Germaanse leider een brief waarin hij hem bijna als een schoolkind toesprak: 'Een gerucht heeft ons bereikt dat U de leiding over de provincie Belgica Secunda hebt overgenomen.

De doop van (vermoedelijk) Clovis. Een ivoren reliëf op een boekband uit de negende eeuw.

Breng aan de priesters de hun verschuldigde eer en luister goed naar wat zij U te zeggen hebben. Wanneer U goed met de geestelijkheid kunt opschieten, dan zal het ook met de provincie des te beter gaan.' En daar had Remigius geen ongelijk in. De Franken en de andere Germaanse stammen hadden een roemrijke militaire traditie. Vaak waren zij al door de Romeinse keizers in dienst genomen om de grenzen van het rijk te verdedigen tegen hun eigen soortgenoten. Toen na 400 de Romeinse legioenen teruggeroepen werden om Italië te verdedigen, konden de Germanen de verdediging van de burgerbevolking in Gallië heel goed overnemen. Maar omdat zij van gewoon bestuur geen enkel verstand hadden – de meeste Germanen konden immers niet lezen en schrijven –, bleef dat grotendeels in handen van de oude Romeinse families. Steeds meer groepeerden die zich rond de bisschopszetels die zij als ankerplecht van hun macht gingen gebruiken. Daardoor ontstond in de nieuwe Germaanse koninkrijken een dubbele politieke elite: een kleine militaire bovenlaag van Germanen en

daaronder een dicht net van aristocratisch bestuurde stadsrepublieken met de bisschop aan het hoofd. De Frankische koning Chilperik I, een kleinzoon van Clovis, was zich van die situatie goed bewust toen hij zich erover beklaagde dat de schatkist leeg bleef, dat de Kerk alle rijkdom naar zich toe trok en dat de bisschoppen de feitelijke macht hadden overgenomen.

Problemen van de kerstening

Die merkwaardige situatie, dat er in feite twee naast elkaar staande elites waren die weinig contact met elkaar onderhielden, had tot gevolg dat de missionering van de Germanen zeer langzaam verliep. De nieuwe machthebbers werden weliswaar meestal snel gedoopt, zoals wij gezien hebben in het geval van Clovis, maar verder gebeurde er weinig om de nieuwe christenen in hun pas gevonden geloof te onderrichten. De belangrijkste reden daarvan was ongetwijfeld de nauwelijks verholen minachting van de oude christenen voor hun nieuwe meesters, maar er zijn in de bronnen ook duidelijke aanwijzingen te vinden dat zij zich niet goed raad wisten omdat zij zich ineens geconfronteerd zagen met een cultuur waarin wezenlijke voorwaarden voor de prediking van het christelijk geloof ontbraken. De grootste moeilijkheid was dat de Germaanse cultuur schriftloos was en daardoor moeilijk toegankelijk voor een godsdienst die gebaseerd was op een boek, de bijbel. Maar een niet minder moeilijk probleem was dat de christenen zich bekenden tot één universele God en dat door de doop alle christenen lid werden van één universele Kerk die alle volkeren omvatte. In de Germaanse wereld, zoals in alle primitieve culturen, werd helemaal niet in dergelijke algemeen-geldige categorieën gedacht. De mensheid bestond niet, alleen de verschillende volkeren. Ook het

concept van één algemene God was ondenkbaar, ieder volk en iedere stam had zijn eigen particuliere goden. Bovendien golden die goden als des te meer vererenswaardig naarmate zij sterker en machtiger waren. De ware god was de machtigste god, de god die aan zijn aanbidders de overwinning schonk, een zegevierende held in de strijd. Het beeld van een gekruisigde God die zijn bloed voor anderen vergoten had, was de Germanen ten diepste vreemd. In de aangehaalde bron wordt al duidelijk dat Clovis Christus zag als een God die hem de overwinning kon schenken. Nog duidelijker wordt dit in een ander verhaal, waarin verteld wordt hoe Clovis onderricht wordt in het geloof. Toen hij voor het eerst hoorde dat Jezus Christus aan het einde van zijn leven gekruisigd was, zou hij uitgeroepen hebben: 'Als ik met mijn Franken daarbij geweest was, zou ik dat onrecht gewroken hebben.' De schrijver die dit verhaal opgetekend heeft, vindt het een prachtig antwoord; net als Gregorius ziet hij geen enkel probleem. Hij voegt er goedkeurend aan toe: 'Met deze diepgelovige woorden liet Clovis zien wat een trouw christen hij was.' Ook het begrip 'Kerk' als de verzameling van alle gelovige christenen uit alle families, stammen en volkeren en als de publiekrechtelijke organisatievorm van die verzameling, was onbegrijpelijk in de Germaanse wereld. Zoals al het andere was ook godsdienst een zaak van de familie en van de stam en waren de functionarissen van de godsdienst in dienst van de familie en de stam. Geen wonder dus dat de christelijke Kerk veel tijd nodig had om zich aan deze nieuwe verhoudingen aan te passen en het werk van de missionering weer op te nemen.

De Ierse monniken

Daarom is het ook heel begrijpelijk dat de eigenlijke missionering van de Germaanse stammen helemaal niet ter hand

genomen werd door de oude Gallo-Romeinse christenen, die immers veel te sterk verbonden bleven met de denkwereld van Rome, maar dat ze uitging van een heel andere christelijke groepering die tot dan toe altijd als buitenstaanders beschouwd was, de Ieren. Ierland had zich in de vijfde eeuw door de prediking van de H. Patrick bekeerd tot het christendom. Omdat het land sindsdien helemaal geïsoleerd gebleven was van de rest van de christelijke Kerk, had zich een christendom ontwikkeld dat veel beter aangepast was aan de primitieve verhoudingen in de noordelijke wereld dan het geloof zoals dat vorm gekregen had in de Kerk van Rome. De christelijke God zoals die in Ierland geprekeerd werd, was een wrekende God, die het goede beloofde maar het kwade hard bestrafte. In de zogenaamde boeteboeken werd opgetekend welk tarief gold voor iedere zonde. Daarbij werd alleen gelet op de daad zelf, niet op de motieven die aan die daad ten grondslag lagen. Zo werd doodslag even hard bestraft als moord, omdat het resultaat hetzelfde was. Een dergelijke God was voor de Germanen veel begrijpelijker dan de God van de Romeinen, die genade voor recht liet gelden en die zijn macht in zwakheid liet zien. Ook de organisatie van de Ierse Kerk, die nauw aansloot bij de maatschappelijke organisatie in families en stammen, stond veel dichter bij de stamgebonden religiositeit van de Germanen dan de organisatie van de Romeinse Kerk, die veel meer de nadruk legde op geestelijke verwantschap dan op bloedverwantschap.

Het waren dus de Ierse monniken en in een later stadium de door de Ierse vroomheid geïnspireerde Angelsaksische missionarissen, als Willibrord en Bonifatius, die de Germanen uiteindelijk voor het christendom gewonnen hebben. Vanaf 600 drongen zij door op het continent van Europa en hun succes was enorm. Tot in Wenen toe predikten zij het geloof en richtten zij kloosters op. Niet alleen bekeerden zij heel West-Europa tot het christendom, maar zij zorgden er

Clovis roept de Heer aan.

ook voor dat in de Germaanse koninkrijken die in naam al bekeerd waren, het christelijk geloof werkelijk voet aan de grond kon krijgen, waardoor er op den duur een integratie totstandkwam tussen de nieuwe Germaanse en de oude Romeinse adel. Op basis van die politieke en sociale integratie van Romeinen en Franken werd door de Karolingische opvolgers van Clovis een machtig rijk gebouwd dat in 800 met de keizerkroning van Karel de Grote door de paus als de officiële erfgenaam van het christelijke Rome in het Westen erkend werd. Nog na de Tweede Wereldoorlog meenden veel vooraanstaande politici dat de wederopbouw en integratie van Europa alleen mogelijk zou zijn, als ze gefundeerd zou worden op een gemeenschappelijk beleden christelijk geloof in welke vorm dan ook. Die vanzelfsprekendheid werd eigenlijk pas ter discussie gesteld toen vanaf 1960 in alle Europese landen een immigratiegolf op gang kwam vanuit de voormalige koloniën en er arbeidskrachten gehaald moesten worden uit de niet-christelijke landen rond de Middellandse Zee om blijvende groei van de economie mogelijk te maken. Toen pas deed zich na vijftienhonderd jaar weer de vraag voor hoe mensen uit fundamenteel verschillende culturen met elkaar konden samenleven zonder elkaar naar het leven te staan.

Literatuur

Arnold Angenendt, *Das Frühmittelalter. Die abendländische Christenheit von 400 bis 900* (Stuttgart etc. 1990).

L. Milis (ed.), *De heidense Middeleeuwen* (Brussel 1991).

James C. Russell, *The Germanization of Early Medieval Christianity. A sociohistorical approach to religious transformation &* (Oxford 1994).

A.G. Weiler & P. Bange, *Willibrords missie. Christendom en cultuur in de zevende en achtste eeuw* (Hilversum 1989).